

CASTELLS I LITERATURA

(Aproximació a una anàlisi de les relacions entre Literatura i Fet Casteller)

per Josep Bargalló i Valls.

La bibliografia sobre el fet casteller ha augmentat d'una manera considerable d'un temps ençà. Llibres, fascicles, articles, monografies, publicacions de tot tipus... han vingut a omplir, per bé que no del tot, el buit existent al voltant de la coneixença d'un dels fets lúdics més bàsics i claus de casa nostra, sense cap mena de dubtes, el central a les nostres comarques: els castells. Però, tota aquesta bibliografia, interessant i molt necessària, se centra només, sovint, en aspectes particulars i interns d'aquest complex món. Molt poques vegades intenta lligar-lo amb d'altres parcel·les de la nostra quotidianitat com a poble, de les nostres característiques culturals. És davant d'això, d'aquest buit dins d'uns estudis, que per si sols no són, tampoc, tan nombrosos com caldria desitjar, tot s'ha de dir, que m'he proposat d'estudiar les interrelacions existents entre el món de la cultura i el món casteller. Aquest propòsit ve donat, més a més, per la pròpia tasca com a casteller i filòleg. El present treball és, doncs, un nou gra afegit a aquest propòsit. (1)

Introducció

Els dos móns al voltant dels quals girarà aquest petit treball, ho acabem d'assenyalar, són el de la cultura i el dels castells. El de la cultura, entenent aquest mot com el significat de tot el conjunt d'activitats humanes i, a la vegada, com el significat d'un grup molt reduït d'aquestes activitats, considerades socialment com a més importants, més «cultes» que diria la vox populi. No voldríem caure en un excés de distanciament d'ambdós significats: allò que ha tingut tant d'èxit de l'alta cultura o oficial i la cultura popular o tradicional. Seria il·lús, però, intentar d'amagar aquesta diferenciació, si més no de molta incidència social. D'ara en endavant, tanmateix, quan ens referirem a «cultura» ho farem en el sentit del conjunt d'activitats més valorades socialment. I, en especial, ho farem referint-nos a la literatura, potser la més reconeguda, amb la música i l'art.

El fet casteller cau de ple en les activitats de l'home que són englobades en el món genèric, ampli, de la cultura. No compta, però, evidentment, amb el mateix prestigi social que la gent de lletres. Uns i altres podríem dir que se situen en dos pols força divergents dins de l'estatus social. El que aquí intentarem de veure, ni que sigui per sobre, serà la interrelació existent entre el món dels castells i el món de la literatura, com a fidel exponent d'aquesta cultura oficial. Interrelació que ens deixarà veure, també, la posició que aquesta oficialitat adopta davant els castells, reflex de la realitat de les nostres capes populars, dels homes i les dones de les nostres comarques.

Potser, però, el millor que podem fer és deixar d'entrebancar-nos amb aquests tipus de disquisicions i anar de cap a allò que ens ocupa.

Literatura i fet casteller

Si hem de parlar de literatura i fet casteller ens haurem de situar, d'entrada, en aquella època històrica en què el fet casteller ja era força establert com a tal i en què la literatura catalana s'havia desempallegat d'anys d'ostracisme i havia recuperat el seu caràcter nacional: els inicis de la Renaixença.

Clar que podríem anar molt més enrera i començar amb Jaume Roig (València, ? – Benimàmet, 1478), el gran escriptor valencià. És dubtós, improbable i quasi bé impossible que els castells a què fa referència Roig siguin semblants als que nosaltres coneixem. Però, l'expressió «bastir castells» (per a col·locar-hi «banastells», una mena de ninots) ens fa plantejar-nos-ho, encara que sigui només per la similitud amb el llenguatge casteller d'avui. Donem, doncs, el fragment al·ludit de l'*Espill o llibre de les dones* (1459-1460):

«E lo plujós, temps enujós,
amb moltes gales feia fer sales
e bells convits dies e nit,
ab los grans focs, molt placents jocs,
bastir castells per banastells,
noms e grans festes.»⁽²⁾

Caldrà investigar una mica més a fons i estudiar les possibles connexions dels «castells» de Jaume Roig amb els nostres. De moment, n'assenyalem l'existència (i si no anem errats això encara no havia estat fet fins ara).

Tampoc no sortirem de la nostra pròpia geografia, ni de la nostra zona lingüístico-cultural. Això que podríem referir-nos al conegut escriptor romàntic alemany J.W. Goethe que en el seu *Wilhelm Meister*, concretament en el capítol IV, parla d'unes construccions humanes semblants als castells catalans, o al professor italià Corso que en el seu estudi *La Torre vivente* analitza el costum mediterrani d'aixecar torres humanes, particularment en les terres italianes.

Situem-nos, doncs, als inicis del segle passat, en el període de la nostra literatura conegut pel nom de Renaixença. La Renaixença fou un corrent que, sortint de la base del Romanticisme que imperava a tota Europa a començaments del segle XIX, intentà reconduir la nostra cultura nacional, malmesa per anys i panys de centralisme borbònic i de deixadesa provinciana dels pocs nuclis de poder o pressió catalans, d'una política espanyola molt intel·ligent. Intent de reconducció (terme que em sembla més adequat que el de «reconstrucció», ja que, de fet, la cultura no arribà a desaparèixer mai, sinó que no tingué cap suport oficial i restà allunyada dels medis públics), intent de reconducció, deïem, que es basava, aprofitant uns primers indicis polítics de suport d'una certa burgesia catalana, en un aprofundiment en les arrels tra-

dicionals de la nostra terra, en tots aquells costums que feien de casa nostra una nació diferenciada. I, clar, el fet casteller era, i és, un d'aquests costums. La literatura renaixentista no en podia restar aliena. La Renaixença fou, a més, un corrent eminentment rural, no urbà, i, com veurem, aquest tipus de corrents sempre han reflectit més i millor el nostre món.

Foren diversos els autors de la Renaixença que donaren cabuda als castells en les planes de les seves obres. I no només en les obres de creació, també en les d'erudició, com és el cas dels vilafranquins Francesc Pelagi Briz i Manuel Milà i Fontanals. Ens interessa més, però, l'obra de creació dels escriptors de l'època.

Dir Renaixença, dir poesia, és, per a molts, encara, dir Mossèn Jacint Verdaguer (Folgueroles, 1845 – Barcelona, 1902). Malaüradament, Verdaguer no ens deixà res escrit sobre el món casteller. Només s'hi referí en un discurs pronunciat com a president del «Certamen Catalanista» de Valls el 25 de juny de 1866. Mossèn Cinto transcorregué la seva atzarosa vida en terres massa allunyades del món casteller tradicional com per a poder conèixer-lo amb la suficient força per a reflectir-lo en la seva obra literària. Un altre poeta renaixentista, que també visqué en terres allunyades d'aquest món, sí que ens deixà, però, una obra centrada en el fet casteller. Josep Anselm Clavé (Barcelona, 1824-1874), més conegut avui com a músic que com a poeta, escriví, davant la insistència del vilafranquí Eduard Vidal i Valenciano, el poema, per a ser musicat posteriorment, «Los Xiquets de Valls», en Ja tornada del qual hi ha l'avui famós «Força, valor, equilibri i seny».

El poema renaixentista sobre el fet casteller que més popularitat ha obtingut, però, i sense cap mena de dubte per la seva càrrega sentimental i la seva qualitat literària, és «L'Enxaneta» d'Àngel Guimerà (Santa Cruz de Tenerife, 1845 – Barcelona, 1924). Guimerà, poeta i dramaturg de record popular, nascut a les Illes Canàries, fill d'un comerciant d'El Vendrell, vila on residí el nostre autor en la seva joventut, reflecteix en aquest poema, segons sembla molt probable, la mort de l'inxaneta vallenc Magí Serra i Miret, el Magí de Janillo, esdevinguda a La Masó el 1875. De fet, Guimerà en publicà una primera versió el 1876 amb el títol «Lo Xiquet de Valls». El text de «L'Enxaneta», respectant l'ortografia original pre-fabriana, és el següent:

«La plassa gran de la vila
es plena de gom á gom
brandant lo castell s'enfila
y al entorn cridant s'apila
pera aguantarlo tothom.

–Amunt va ! – y fent esqueneta,
cap amunt hi pujant tots;
sols hi manca l'inxaneta
que abraça á sa mare inquieta
estremintla ab sos sanglots.

–Amunt fins al cel – febrosa
la gent crida amenassant;
y la mare tremolosa
l'empeny y mira'l no gosa,
y'l nen va pujant, pujant !...

Ja es dalt, y'l pobret somreya
quan la torre cau d'arrel;
com, alsant los brassets, deya:
Sí, mare; amunt, fins al cel !»⁽³⁾

Guimerà, l'home d'una terra castellera, sabé ser el poeta, ni que sigui només amb aquest breu poema, dels sentiments castellers, el poeta renaixentista que més sabé fer una obra de creació literària castellera. Obra que, ultra les consideracions anteriors, és una ferma representant de les produccions renaixentistes de caire plenament romàntic.

La Renaixença fou, abans que res, un corrent literari predominantment poètic. Però els altres estils també hi foren conreats. La prosa, de tots el que menys tradició

tenia com a obra escrita, donà unes de les pàgines més brillants, al meu parer, de la literatura castellera. I ho féu en la ploma del novel·lista, i també dramaturg, Josep Pin i Soler (Tarragona, 1842 – Barcelona, 1927). Fill de la Renaixença, tocat vagament pels nous aires naturalistes provinents de la veïna França, que ell coneixia prou bé, un naturalisme diríem que força casolà, féu en l'«Intermezzo» (pàgines centrals) de la seva novel·la *La Família dels Garrigues*, escrita l'any 1870 a Marsella, justament titulat «Festa Major», una descripció vibrant i real d'una exhibició castellera per Santa Tecla, a Tarragona, un any qualsevol de la segona meitat del segle XIX. Heus ací una breu tria d'aquestes inoblidables pàgines:

«... per lla a la una, hora solemne! l'obra mestressa d'aquells titans se comença: lo castell de nou.

Cinc, sis, i fins set o vuit homes se posen mútuament les mans damunt les espatlles formant rotllo. Sobre quiscú d'ells ne puja un altre que a l'aixecar-se s'agafa als braços del qui té aprop. Un cop drets, se posen com los de sota: les mans mútuament prop del coll, i encara no s'han aferrat ab aquells dits que'n són mors d'estenalles, ja els hi formigueja per l'esquena un altre casteller que damunt d'ells forma altre pis d'aquella torre humana eixida d'en mig de l'ona popular com per bruixeria.

(...)

Quins homes!

Llurs tendós són cordes d'aram, llur pell pergami, llurs ossos ferro. Cada ú d'ells sosté set, sis, cinc o quatre homes... i no pes inert; pes que belluga, que parla i es disputa, que perd l'equilibri, que s'entranca». ⁽⁴⁾

A finals de la Renaixença, la prosa catalana conegué un dels seus grans escriptors del present segle, el vallenc Narcís Oller (Valls, 1846 – Barcelona, 1930). Oller fou el darrer exponent de la Renaixença literària, si descomptem els renaixentistes fora temps, o, si voleu, l'exponent, l'únic exponent, del naturalisme del francès Emile Zola en les lletres catalanes, el naturalisme del qual, d'una manera més o menys indigesta, havia començat a tastar Pin i Soler en les seves estades a França. Tot i les seves empremtes naturalistes, no hem d'oblidar en cap moment l'adscripció primàriament renaixentista de l'il·lustre vallenc. Els seus tons naturalistes (negats pel mateix Zola, que, com a bon creador, renegava del seus deixebles, i que, malgrat tot, li prologà, a l'autor vallenc, una obra traduïda al francès) no seran tan crus i negres com els d'aquest moviment, ni tan urbans. I serà justament en una novel·la situada en un ambient rural, comarcal, *Vilaniu* (en la realitat la seva Valls nadiua), on reflectirà, també magistralment, el món dels castells. Si Pin i Soler encabien els castells en la Festa Major tarragonina, però ho feia d'una manera un xic aliena a l'argument de la novel·la, Narcís Oller els integra plenament dintre l'acció de la seva novel·la, com una de les marques més essencials de la ciutat que visita un dels protagonistes, la ciutat que conforma i dona títol a la novel·la.

«Peró de sobte's sentí aquella nota estrident y llarga ab que la gralla anuncia la coronació del castell; tots los caps s'abalansaren á fora pera contemplarlo; donya Francisca y la Montserrat empenyeren fins á la finestra á donya Isabel. Lo castell estava realment fet; l'enjaneta havia arribat á escalar aquella torre oscilant y buyda, formada no més que per tres pilars de set homens cada un entre si enllasats per lo frèvol encrehuament dels brassos, y damunt l'esquena del aixecador, qu'estava ajocat sobre 'ls setés, aletejava y en senyal de triomf tirava al públich lo doblegat mocador ab que cenyia son ros capet l'enjaneta. La plassa en pés doná un crit d'alegria, tots los cors s'aixamplaren, atroná l'espai un aplauso universal...» ⁽⁵⁾

Com hem pogut comprovar, una vibrant narració de la coronació d'un tres de

nou (al qual, si no hem llegit malament, li manquen els dosos i al seu lloc hi ha un pis nou, els setès). Cal fer esment, malgrat aquesta suara esmentada «estranya característica», que hagués pogut, en un moment o altre, ser real, del perfecte vocabulari casteller que en tota l'obra usa Narcís Oller, com el de Pin. Perfecció que ve donada, evidentment, pel seu propi coneixement i la seva experiència d'homes del nostre Camp. No parlarem d'altres obres més breus del nostre autor, com ara la narració «Lo Castell», anterior a *Vilaniu* i que és retocada en aquesta. Tampoc hem fet referència a obres més breus de Pin i Soler, —la narració «Rosa mística», per exemple, que transcorre a la vila de Montblanc—, que també tracten tema casteller.

I potser ja va sent hora de referir-nos al teatre, després de veure la poesia i la prosa creativa. I ha de ser, un altre cop, un escriptor nascut en comarques castelleses: Ramon Ramon i Vidales (El Vendrell, 1858 – 1916), novel·lista i dramaturg d'allò que se sol dir «segona fila» (adscripció que sempre cal revisar), seguidor d'un costumisme datat a la darrera Renaixença. Ramon i Vidales és l'autor de l'obra teatral *En Pau de la Gralla o la Festa Major de la Vila*, estrenada el 16 de novembre de 1.900 al Teatre Novetats de Barcelona, de plena temàtica castellera i basada en un argument purament sentimental. És, també, autor de la novel·la *Vaca de llet* (1909), on els castells són presents. Amb tot, Ramon no és, al nostre parer, un autor de la qualitat dels fins ara comentats.

A la darrera dècada del segle XIX s'inicia en la nostra literatura un nou moviment, el Modernisme, caracteritzat justament per això, per una més gran «modernitat» respecte a la Renaixença, un més gran apropament a Europa i una nova manera de plantejar-se el fet d'escriure, donant més importància, de la que fins ara tenia, al contingut. Malgrat això, entre Renaixença i Modernisme hi ha també alguns punts en comú, com és ara el seu apropament a allò que és popular i el seu caràcter rural, per bé que el Modernisme tingué, alhora, un vessant urbà. Tot i així, cal fer notar que les nostres comarques ja no donaran tants escriptors com fins ara. I això fa, conseqüentment, que els castells no tinguin tanta cabuda en l'obra literària, augmentant els prejudicis que els homes de «cultura», i amb ells la societat que, a cops, els segueix i, també a cops, els dirigeix, han anat demostrant, i que augmentaran encara amb moviments posteriors, com ara el Noucentisme, davant els homes, i les dones, que conreen el bell, i vell, art de plantar castells.

Del Modernisme, en cal destacar un autor, també considerat, per la direcció crítica imperant, com de segona fila i també, com Ramon i Vidales, nascut a les nostres comarques, Josep Aladern, pseudònim de Cosme Vidal i Rosich (Alcover, 1869 – Barcelona, 1918), el qual resta en un cert i injust oblit fora de les nostres, seves, terres. Aladern, modernista fins al moll dels ossos i ànima dels escriptors de l'època a les nostres comarques, reflectí els castells en obres de creació i d'assaig, en el conte «L'amo del pilar de cinc», recollit al llibre *La Gent del Llamp*, i en l'opuscle *Costums Típicas de la Ciutat de Valls*. En el conte, Josep Aladern narra, força àgilment, la història d'un casteller vallenc, ja gran, que ha d'empènyer un altre casteller que, molts anys després, anava a repetir la proesa, realitzada per ell en la seva joventut, de portar un pilar de cinc des de l'Església fins a la Plaça dels Arbres. És la reacció davant la impotència d'un home que porta els castells en el cos. Vegem ara un breu fragment, amb la prosa, aquest cop no massa àgil, de les *Costums Típicas de la Ciutat de Valls*:

«Si heveu estat may á la Festa Major d'alguna de les ciutats ó vilas del Camp, haureu ya admirat extassiats, sens donar-vos compte de com es possible tal cosa, aqueixas colossals, atrevidas y elegants torras, quals pilastres son cossos humans y

quals voltas y lligats, están construïts per musclosos y nervuts brasos quinas mans s'arrapen desesperadament, fent tremolar els cossos com si per baix als fonaments de l'edifici passés un devastador terratremol». (6)

Ja hem assenyalat la tasca capdavantera de l'alcoverenc Cosme Vidal. Al seu voltant, en allò que es coneix com a «colla de l'Aladern» o «grup modernista de Reus», s'hi aplegaren uns quants escriptors de Reus i d'Alcover, majoritàriament. Aquests reflectiren, algunes vegades, el món casteller a les seves obres, però de manera un xic escadussera i amb uns resultats força divergents. Malauradament, un escriptor nat a la Selva del Camp, que passà de jove per la colla, Josep Puig i Ferrer, l'autor de més qualitat, amb molt, de tots ells, fou un dels menys afectes al món casteller. Les referències en les seves novel·les o en les seves obres teatrals són quasi bé totalment inexistentes. No endebades, Puig resultà ser, encara que algú se n'escandalitzà, el més urbà i el més intel·lectualitzant de la colla, per bé que molts d'altres ho intentessin sense aconseguir-ho. El gruix del grup modernista reusenc s'inclinava per temes i actituds populistes i rurals.

La resta del Modernisme català no dóna cap altra cosa digna de parlar-hi esment. Algun bon escriptor, com ara Ruyra, féu referència al fet casteller, però sempre en resultaren referències de passada, allunyades de qualsevol context i de qualsevol realitat folklòrica, geogràfica, històrica o social. Ruyra era de terres gironenques, per exemple, i el món casteller era, per aquelles èpoques, molt llunyà de casa seva.

Al Modernisme el succeí un nou moviment, i en aquest cas la paraula és més adequada, el Noucentisme, que començà a treure el cap en la primera dècada del segle i durà força més que el seu predecessor (hi ha qui diu que acabà l'any 1931, dia més, dia menys, i hi ha qui assegura que encara és viu). El Noucentisme sí que era un moviment totalment oposat als anteriors. Era culturalista (i aquest cop el sentit elitista i oficialista del terme augmentà més que mai), normativista, intel·lectualitzant, burgès, ciutadà (i més que res, barceloní)... Els castells formaven, i formen, part d'un món totalment allunyat de les teories i les pràctiques dels escriptors del noucentisme i aquests li feren molt poc cas. Només una breu glossa del teoritzant Eugeni d'Ors publicada al periòdic «La Veu de Catalunya», portantveu de la Lliga i alguns poemes esparços de poetes que encara no poden ser titllats de plenament noucentistes. D'entre aquests potser cal destacar-ne un de Marià Manent (Barcelona, 1898), força interessant:

«Afuada i altiva és al Mèdol l'agulla,
pedra clara i tibant:
s'hi assemblava el pilar de vuit quan Altafulla,
a la plaça del Pou, el veié, triomfant,
ben alt, i coronat pel riure d'un infant». (7)

I, a partir d'ara i aquí, els castells tindran molt poca cabuda en les lletres catalanes. Apareixeran molts pocs escriptors de les comarques del món casteller (els que millor coneixen, o poden fer-ho, el fet casteller) i aquests pocs són, a més, poc amics de poesies, contes, novel·les o obres teatrals en les quals puguin tenir cabuda els castells. Un dels que podia fer-ho, el neo-noucentista (noucentista de segona fornada, segona generació) i populista Ventura Gassol (La Selva del Camp, 1893-1980), ens deixà amb la mel als llavis. Després de fer aparèixer, una mica d'esquiltlevit, un castell plantat en la darrera escena d'una de les seves obres de teatre, *La cançó del vell Cabrès*, anuncià, ja abans de la Guerra, una altra peça teatral amb el nom de *Los Xiquets de Valls*, la qual, malauradament, no veié mai la llum ni se'n té cap coneixença.

Ja ho hem dit, la vinguda del Noucentisme estroncarà els pocs lligams existents entre la literatura i el fet casteller. Les raons poden ser múltiples: la poca quantitat d'escriptors nascuts a la zona castellera (reduïda al Camp i al Penedès fins fa relativament poc temps); l'aburgesament de la cultura catalana, que es consolida, jo diria que entra, amb el Noucentisme i arriba fins ara mateix, la qual cosa fa que la literatura, massa sovint, s'allunyi de coses «camperoles»; l'abarcament d'aquesta cultura; la crisi castellera que arriba fins quasi bé el final de la dècada dels anys 50; etc...

No hem vist, clar, tots els exemples que ens interessaven, sinó els que tenen més importància, bé castellera, bé literària, bé històrica. Ens hem deixat obres d'autors com Adolf Alegret, Joan Antònio i Guàrdias, Ramon Barberà, Antoni de Bofarull, Raimon Casa i Pedrerol, Josep Coroleu, Salvador Espriu, Eloi H. Falco, Francesc Gras i Elias, Francesc Iglésias, Joan Manyé i Flaquer, Antoni Martorell, Manuel de Montoliu, Oriol Pi de Cabanyes, Josep Renart, Marcel·lí Riera Güell, Ramon Roca i Sans, Jaume Serra i Iglésias, Estanislau Tell, Joan Tomàs i Salvany, Lluís Via, Jaume Vidal Alcover, Gaietà Vidal i Valenciano, Olga Xirinacs..., per citar-ne només uns quants de totes les èpoques i de tots els estils.

Sigui com sigui, amb aquesta breu síntesi, ja podem assenyalar les conclusions a què hem arribat en aquest i en els anteriors treballs, i que, un dia o altre, en conformarà un de força més ambiciós i extens.

Conclusions

De tot el que hem anat veient fins ara, se'n poden treure algunes conclusions, que, d'una manera o altra, ens aproximem a les relacions existents entre la literatura i el fet casteller. Aquestes conclusions, a grans trets, són:

a) els autors que inclouen els castells a la seva obra són, en un tant per cent molt alt, només els nascuts (o residents) a l'àmbit geogràfic tradicional del món casteller;

b) aquests autors solen pertànyer, a més, recordem-ho, a aquells corrents literaris o estètics que, per definició, són més ruralistes i populistes, menys urbans i burgesos (ciutadans), tot i que cal acceptar que aquests conceptes són força esquemàtics i caldria precisar-los una mica més;

c) en resum, la Cultura (en majúscula), i la literatura n'és un fidel exponent, no ha tingut gaire en consideració el fet casteller i ha continuat la tradició històrica de certs prejudicis davant les activitats lúdiques i culturals (ara en minúscula) de les capes més populars de la nostra terra, davant les activitats considerades, amb clares intencions socio-polítiques, com a no «cultes», com ara el fet casteller. En una paraula, s'han anat consolidant aquells prejudicis d'uns pocs, que tenen, però, els estreps d'algun tipus de poder o trona per a llençar ordres. Prejudicis davant les activitats que han ajudat a mantenir vius els trets essencials i definitoris de les nostres característiques com a nació, fins i tot en els moments més foscos de repressió sistemàtica des dels estaments oficials. Prejudicis que sembla que haurien de ser superats un dia o altre. Que, de fet, comencen a ser superats, encara que amb lentitud.

Voldria, finalment, insistir, un altre cop, en la característica cultural del fet casteller i fer comprendre, a aquells que encara el veuen com una cosa allunyada o estranya, que els castells són, a més d'un fet cultural, el treball continu i persistent dels homes de la nostra terra; treball que ha mantingut en peu, com totes les altres demostracions de la cultura dita tradicional i popular, els nostres trets nacionals.

Ja per acabar, i retornant al fil d'aquest treball, insistir en l'allunyament entre li-

teratura i fet casteller, allunyament només superat per escriptors nascuts en el nostre àmbit geogràfic i pertanyents a corrents populistes, rurals i comarcalistes. En aquest sentit, val a dir que el fet que la Renaixença, i els seus moviments afins, hagi estat el corrent literari que més es preocupà del fet casteller pot tenir diverses explicacions: una més gran importància, almenys quantitativament, dels escriptors nascuts a les nostres comarques; un apropament volgut, potser interessadament, als costums més populistes, que no ben bé populars, i tradicionals pel fet que la Renaixença hagué de recrear una literatura pròpia i, conseqüentment, cercar uns temes «nacionals» i un públic adepte... Sigui com sigui, el balanç final sembla que no és gaire favorable ni a la literatura catalana ni, tampoc, al fet casteller, no és gaire favorable a la interrelació entre els diversos àmbits culturals. No és gaire favorable, en definitiva, a la mateixa cultura.

NOTA FINAL:

Aquest treball s'ha centrat, potser, més en els aspectes purament literaris que en els aspectes castellers, però, tenint en compte la zona geogràfica on va dirigida i el coneixement que del món casteller tenen els potencials lectors, m'ha semblat aquesta la forma més adequada per a no produir un resultat feixut o pesat.

Per altra banda, quan en aquest treball, parlem de literatura catalana ens referim a la dels escriptors del Principat, no a la de la resta dels Països Catalans, per raons prou òbvies.

NOTES

1. Grans anteriors han estat: *El fet casteller a l'obra de Josep Aladern*, Centre d'Estudis Alcoverencs, 2, abril-juny 1978; *Pin i Soler: Festa Major i Castells*, Marinada, n.º 4, Setembre 1980, Full de la Conselleria de Cultura del Butlletí d'Informació Municipal de l'Ajuntament de Tarragona; i *Cultura i Fet Casteller* al volum de Resums de les comunicacions presentades al Congrés de Cultura Tradicional i Popular, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1981. Tots aquests treballs confluïran, un dia o altre, en una tesi universitària sobre aquest tema, que estic preparant de fa ja un cert temps.
2. Jaume Roig, *Espill o Llibre de les dones*, Les Millors Obres de la Literatura Catalana, 3, Edicions 62 i «la Caixa», Barcelona, 1978, pàgina 43. L'edició és a cura de Marina Gustà.
3. Del manuscrit original i la transcripció de *Món Casteller (Volum I)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 1980, pàgina 136 i 137 respectivament.
4. Josep Pin i Soler, *La Família dels Garrigues*, Biblioteca Selecta, Barcelona, 1946, Setena edició. Allò que fa netament referència al fet casteller va de les pàgines 145 a la 157. Veure nota 1.
5. Narcís Oller, *Vilaniu (Novela de costums del nostre temps)*, Estampa «La Renaixensa», (Barcelona, 1885 (?), pàgines 117-118. Els subratllats són del propi autor.
6. Josep Aladern, *Costums Típicas de la Ciutat de Valls*, Imprenta y Libreria de R. Pita, El Ferrol, 1895, pàgina 4.
7. Reproduïda a *Món Casteller (Volum I)* ob, cit. pàgina 191.